

ХАРАКТЕРНИ ЧЕРТИ НА МАЛКИТЕ СТОПАНСТВА В БЪЛГАРИЯ

Валентин Бошкилов

MAIN CHARACTERISTICS OF SMALL AGRICULTURAL FARMINGS IN BULGARIA

Valentin Boshkilov

Резюме

Настоящата разработка разглежда и анализира характерните черти на малките земеделски стопанства в България, дали те са жизнени и конкурентоспособни, и какви трудности и проблеми срещат при реализиране на дейността си след приема на България в ЕС. Оформил се е огромен дисбаланс в анатомията на земеделските стопанства, като тези с голям обем и капацитет са по-малко на брой, но държащи огромния дял активи, и получаващи основния дял финансиране, а малките стопанства са много, но с по-малки възможности и капацитет на развитие, и получават по-малки размери на финансиране.

Ключови думи

Малки земеделски стопанства, характерни черти, анализ, жизненост и конкурентоспособност, трудности и проблеми при дейността им.

Summary

This study examines and analyses the main characteristics of small farmings in Bulgaria – if they are vital and competitive and what kind of difficulties they face up to their activities after Bulgarian membership in EU.

A huge misbalance has been appeared in the anatomy of farmings. On one side that ones with big capacity are fewer but they hold huge part of assets and receive the bigger part of financing.

On the other side small farmings are many but their possibilities and capacity for development are insignificant and as well they are less financed.

Keys

Small agricultural farmings, characteristics, analysis, vitality and competitiveness, difficulties and problems in their activity.

Увод

Пред присъединителният период на страната ни и реалното членство в ЕС през 2007 г. постави функционирането на земеделието ни в една коренно нова и различна ситуация. „Членството на България в ЕС промени драстично условията за правене на аграрен бизнес в страната“ (PI, Valkanov, 2014) Структурата на земеделските стопанства у нас е такава, че преобладават предимно малки или средни такива. Малките и средни земеделски стопанства са гръбнака на селското ни стопанство, и пред тях се откриха нови възможности за финансиране и подпомагане на дейността им. От една страна тези нови възможности предполагаха усвояване на финансови средства както от европейските фондове, така и от националния бюджет, но от друга, пред стопаните бяха поставени определени условия и изисквания, които трябваше да бъдат изпълнени. В началото фермерите не бяха подготвени изцяло с прилагането на тази сравнително нова и непозната нормативна уредба, но с течение на времето те започнаха да усвояват новите правила в агро сектора. Влияние върху малките и средни стопанства и функционирането на агро сектора като цяло оказа и проявлението на световната финансова криза, която обхвана и нашата страна.

Налага се извода, че трябва много внимателно и прецизно да се анализират характеристиките на малките стопанства в България – техните силни и слаби страни, трудности и проблеми, които срещат при осъществяване на своята дейност, и да се установи и анализира до каква степен те ще спомогнат за развитието на селското стопанство в България.

Изложение

Силни черти на малките земеделски стопанства

Малкият размер на земеделското стопанство води до формирането на автономност при вземането на управленчески решения за бъдещото му функциониране и развитие. Обикновено в него работят собственика и член на семейството, което води и до самостоятелност на прилаганите подходящи земеделски практики.

„Много държави членки признават приноса на семейните стопанства и полагат

значителни усилия да се гарантира устойчивото им развитие особено на малките семейни стопанства“ . (Semeinite stopanstva v Bulgaria, 2014)

Малките земеделски стопанства в България работят при ограничено финансиране, при което те разчитат предимно на собствени финансови средства т.е. на самофинансиране. Това от своя страна формира и поражда ниска степен на задължениост на тези стопанства, защото те се разпростират до там, до където им стигат възможностите. Не поемат излишни задължения и ангажименти, и се стремят да изпълнят своя собствен селскостопански и производствен план през годината.

При взимането на индивидуални управленчески решения земеделските производители не са склонни и към включването и образуването на кооперации или вид сдружения. Нямаат необходимите средства и ресурс, доверяват се единствено на собствената си дейност и имущество към нея. Тази колективна организационна форма на правене на бизнес е свързана с по-голям финансов ресурс, база, активи и документация – нещо, което чрез средствата на самофинансиране на бизнеса или ограниченото финансиране, е трудно постижимо при тези стопанства. По този начин фермерите намаляват и нивото на риск, което евентуално ще поемат, чрез включването в такива колективни форми на управление и стопанисване на активи и земя.

При извършване на този вид селскостопанска дейност от малките стопанства, мотивацията на собственика или работника в земеделското стопанство е по-голяма за постигане на определени и набелязани резултати. Земеделският стопанин самостоятелно определя целите на стопанството, както и стратегиите за бъдещо развитие. Разбира се, те са сравнително скромни, в предвид ограничения финансов ресурс, но пък са стимул за бъдеща земеделска дейност и оцеляване на стопанството.

Поради малкият размер на стопанството и ниския размер на производство, се налага тенденцията за прилагане на по-висока степен на контрол върху цялостната дейност. По-ефективен е контрола върху приходите и разходите по дейността и възможност за формирането на по-устойчива доходност през стопанската година. В голяма степен контролната функция на стопанина се прилага и като осъществяването на самоконтрол върху целия производствен процес.

Малките земеделски стопанства са и много по-гъвкави и приспособими към новостите и промените, които възникват при функционирането им в конкретната пазарна среда. Малкият размер на стопанството и ниските обеми на производство могат да бъдат преорентирани, в случай на нужда, към друго сходно или алтернативно производство, което няма да отнеме много време и ресурс на фермера. С нарастване на

размера на стопанството се увеличавата и ангажиментите, дейностите и производството на собственика, което в условия на криза или настъпили промени, ще бъде преорентирано по-трудно. Оформя се нагласата, че малките земеделски стопанства могат да бъдат много по-бързо и успешно реструктурирани, в предвид предизвикателствата на агро сектора и промените в нормативната уредба.

„Седем земеделски стопанства са заявили за подпомагане по директните плащания площта от над 100 000 декара. Това представлява 2,88% от ползваните земи. Бенефициентите между 50 000 и 100 000 дка са 13 (с 2,4% от ползваните земи).“¹

Таблица 1. Големина на подпомаганите земеделски стопанства

Заявени дка за субсидии	Брой земеделски стопани	% обработваема земя
над 100 000	7	2, 88
над 50 000	13	2, 40
над 25 000	63	5
над 10 000	629	24
над 5 000	1 108	21
над 1 000	3 768	23
до 1 000	55 563	20

Източник: www.fermer.bg от 02.10.2015 г.

Осъществяването на селскостопанската дейност на малките стопанства играе и важна социална функция, която не позволява обезлюдяване на селските и отдалечени райони, а води до запазване на отрасъла и селскостопанската дейност в региона. Чрез осъществяване на селскостопанската си дейност, малкото-семеино стопанство предава селскостопанската практика, бит, култура от поколение на поколение, което запазва и вярата в селскостопанското производство в следващите поколения.

Действието на малките стопанства оказва влияние и върху формирането на тясна зависимост между наличните природни ресурси в земеделското стопанство и достигнатите производствени добиви и икономически резултати. Тясната връзка между тези фактори е основната причина, която кара земеделският стопанин да съхранява и поддържа природните ресурси в едно оптимално техническо и експлоатационно състояние. Те са източник за постигане на по-високи производствени резултати и съхраняването им е основна грижа на стопанина. При влошаване на състоянието и качеството на природните източници са необходими допълнителни финансови

¹ www.fermer.bg от 02.10.2015 г.

средства, с които стопанина не разполага и това ще доведе до допълнително затруднение за него и стопанството. Поддържането им в оптимално състояние не е свързано със скъпо струващи инвестиции, а по-скоро е продиктувано от слабата степен на механизация и техника на стопанина и полагането на ръчен труд. Селскостопанската дейност на стопанството води до полагане на усилия за извършване на ръчен труд при слаба механизация, което обаче не води до изхабяване на природните ресурси, а напротив – наблюдава се стремеж за тяхното съхранение.

Налага се обобщението, че функционирането на малките земеделски стопанства играе ограничаваща роля за развитието им и селското стопанство като цяло, но то дава степен на сигурност и автономност на земеделският стопанин. Чрез тяхната дейност се запазват прилаганите селскостопански практики и традиции, и се откриват възможности и за бъдещо развитие и продължаване на селскостопанската дейност.

При действието на малките стопанства се наблюдава тенденция за добавяне на стойност към произведената земеделска продукция. Размерът на производството е ограничен и не позволява икономии от мащаба. Усилията на земеделският стопанин са насочени към производство и предоставяне на селскостопанска стока с висока стойност за крайният потребител. Това се постига чрез прилагане на добрите производствени и агро технологични практики. Стремят се за повишение на почвеното плодородие и разнообразие, спазване на добрите екологични практики за земеделие. Това води до повишение на продуктивността на произведената селскостопанска продукция, без да увеличават значително производствени разходи и разходи по растителна защита. Във връзка с ограниченият финансов ресурс, фермерите се стремят да изградят смесени стопанства т.е. растениевъдство и животновъдство. Разнообразието от произведените продукти – растителни и животински, е начин за компенсиране на ограничените финансови средства и средство за увеличение на приходите от дейността. Така се разчита на едни постоянни приходи по разнообразни селскостопански продукти, които ще доведат до стабилизиране на стопанството и намаление на пазарният риск.

Слаби черти на малките земеделски стопанства

Основният проблем при функционирането на малките земеделски стопанства е осигуряването на свободни парични средства. Този паричен ресурс може да бъде осигурен чрез вътрешно финансиране чрез националния бюджет – получаване на държавни помощи, преходна национална помощ, *de minimis* и др., и чрез външно

финансиране - подпомагане чрез Общата селскостопанска политика. Външното финансиране се извършва по двата стълба на ОСП, а именно-по първи стълб-чрез получаване на директно подпомагане по СЕПП, и по втори стълб-чрез разработката и реализиране на инвестиционен проект по ПРСР.

„Основната част от земеделските стопанства след приемането на България в ЕС са финансово слаби и с голяма динамика на фалитите“ (Lubenova, 2012) Голяма част от малките стопанства изпитват затруднение при осигуряването на финансови средства и реализиране на своята селскостопанска дейност. Единият от начините за подпомагане на дейността им е самофинансирането. Този начин е един много сложен и трудно реализируем процес. Малките стопанства следва да търпят развитие и част от това развитие е именно увеличаване на капацитета на стопанството, закупуване на нова техника, повишаване на административния капацитет и т.н. Всичко това се постига със свободни финансови средства, които те почти не притежават. Самофинансирането е изключително трудно, тъй като те не притежават тези финансови средства, а предизвикателствата пред бранша непрекъснато се увеличават. Голяма част от малките земеделски стопанства са и стартиращи такива, като нямат предишна история, дейност и реализирана продукция и печалба по нея. Това още повече затруднява процеса по самофинансиране, тъй като се налага пренасочване на средства от друг вид дейност или бизнес за стартиране на селскостопанския такъв при една нова и сравнително непозната за тях обстановка и поемането на риск.

Самофинансирането е процес, при които земеделският стопанин насочва свободни парични средства в селскостопанска дейност за постигане на определени резултати, свързани с дейността. Този вид процес и финансиране позволява на стопанина да бъде по-гъвкав при вземането на такива решения. Лесно стопанството може да бъде преориентирано и приспособено към новите селскостопански тенденции на развитие, както и адаптиране към новостите и изискванията на пазарната конюнктура, при положение, че бъде осигурено или пренасочено самофинансиране.

Затруднено и е финансирането на малките земеделски стопанства чрез получаването на банков кредит за осъществяване на дейността си. Условиата и изискванията на банките са почти неизпълними, което намалява шанса за получаване на агро кредит. Предлаганите обезпечения от малките стопанства в много от случаите не са приемливи за финансовите институции, и се налага предоставяне на допълнително обезпечение по кредитната сделка. Банките изискват и воденето на

коректна отчетност и счетоводство от малките земеделски стопанства, които те или не притежават или водят в ограничен размер.

Много малка част от малките земеделски стопанства постигат успех и при осигуряване на финансови средства чрез реализиране на инвестиционни проекти по втори стълб на ОСП. В тези проекти се изисква осигуряване на само участие от стопаните за реализиране на проекта, което в предвид малкия обем на стопанството и производство, трудно биха осигурили. Тежките административни процедури, удължените срокове по проектите, неизпълнимите условия, също оказват неблагоприятно влияние при осъществяване на такъв инвестиционен проект.

Директното подпомагане по първи стълб на ОСП чрез схемата за единно плащане на площ (СЕПП), което получават фермерите, е също недостатъчно, защото те притежават малки по обем площи, за които получават и ограничени финансови средства. Тези средства служат предимно за обезпечаване и реализиране на текущата селскостопанска дейност през стопанската година. Чрез това ограничено финансиране не могат да се отделят излишъци в стопанството, които да доведат до реализирането на инвестиции, внедряване на иновации или увеличаване на административния капацитет.

Чрез получаването на държавни помощи и преходната национална помощ от националния бюджет, малките стопанства запазват своята дейност, но това не води до увеличаване капацитета на стопанството. Тези помощи са ограничени и се предоставят в сравнително малък и ограничен финансов ресурс.

Липсата на финансиране и малкият размер на стопанството е основната причина за ниската степен на механизация, техническа обезпеченост на земеделското стопанство и недостига на материална база. При ограничено финансиране се затрудняват процесите за обновяване на материалната и производствена база, закупуване на техника, механизацията се заменя с полагане на повече ръчен труд от хората при провеждане на агро техническите мероприятия. Това важи особено за чувствителните подсектори на селското стопанство, а именно зеленчукопроизводство, овощарство, лозарство и животновъдството.

Процеса на ограничено финансиране не може да постигне и увеличение на административният капацитет, защото това е един последователен и дълъг процес, който изисква време, средства и енергия. Производителността на труда също е ограничена и намалена, тъй като обикновено собствениците или семейството участват в този процес. Липсва възможност за наемане на специалисти или консултантски услуги за усъвършенстване на производителността на труда и повишаване качеството на

произведената продукция. Не могат да се наемат и специалисти по управление на финансите и риск, което е необходимо за защита на бизнес идеите пред банките.

Чрез слабото финансиране на дейността е обречена и модернизацията на земеделското стопанство и сектора като цяло. То не може да доведе до увеличаване на производствения и технически капацитет, поради ограниченият си характер и проявление. Няма да може да бъдат и направени иновации в стопанството.

Нещо повече – затруднява се и изпълнението на някои задължителни изисквания и стандартизация на произведената продукция. Това е така, защото малкият размер на производството води до затруднение при формиране на големи и постоянни партии селскостопанска продукция с еднородно качество. Тук имаме разходи за амбалаж, опаковка, етикетирание, транспорт, които допълнително оскъпяват технологичният процес по стандартизиране. Земеделският стопанин е принуден да се откаже от прилагането на тези норми, което от своя страна води до загуба на конкурентно предимство на селскостопанския пазар. Най-често произведената продукция в малки количества се изкупува от някои на едро, след което тя се пласира на пазара при други стойности и обстоятелства. Липсата или недостига на финансиране на дейността, маркетинговата и рекламната дейност не се представлява от стопанина, а се делегира на едрият търговец, но вече при други условия и обстоятелства, диктувани от едрият пласмент. По този начин се отчита и слабо влияние и върху движението на изкупните цени на селскостопанската продукция от страна на стопанствата.

След като слабото финансиране води до нарушаване на маркетинг и пласмент се губи и връзката между земеделското стопанство и преработвателният сектор. Тя става все по-епизодична, не е обвързана с договорни отношения и не генерира доверие. Липсата на финансиране поставя земеделският стопанин в положение, при което той не е в състояние по поставя условия по цени, количества и доставки на произведена продукция, а се съобразява с наложените му от преработвателният сектор. Прилагането на маркетинговият елемент на пазара е силен фактор, който може да доведе до развитието на по-голяма сила в земеделските стопани при договарянето на изкупните цени. Формира се мнението, че ограничаването му играе критична роля в процеса на развитие на стопанството и генериране на по-малко собствени приходи, необходими за финансиране и осъществяване на дейността.

Тези неблагоприятни тенденции и характеристики на малките земеделски стопанства се засилват и от факта, че този вид стопанства произвеждат земеделска или животинска продукция, която изисква влагането на повече труд при производството на

единица продукция. Това затруднява и оскъпява целия селскостопански процес, което поставя фермерите в незавидна ситуация, спрямо получаваното ограничено вътрешно или външно финансиране, и ги прави неконкурентоспособни на аграрния пазар.

Следващата характеристика на земеделският стопанин с малко земеделско стопанство е затруднения процес по запознаване на стопанина с нормативната уреда и прилагането на новостите по нея в дейността. Налице е нежелание и липса на опит за работа с административни документи, съпътстващи селскостопанската дейност. Това води до ниска информираност и липса на желание и време за администриране на документацията. Усложняването на дейността на стопанството е свързано и с допълнителни средства и процедури, а стопанина не е готов да ги приложи, както и да потърси подходяща консултантска фирма за това. Всичко това води до намаляване на административният капацитет на стопанството, породено от слабото недостиг на средства.

Липсата на отчетност и коректно водене на счетоводните и административни дейности също оказва влияние върху дейността на стопанството. Много от операциите не се отразяват коректно, изкривява се цялостната картина на земеделското стопанство и така то става не конкурентоспособно с ниска рентабилност и финансови показатели. От тук се поражда и проблема с подготовката на документи за кандидатстване по различните схеми и мерки за подпомагане, кандидатстване за кредити от банки за дейността, прилагане на законовата уредба в областта на данъчната система, както и последващото им отчитане.

Селското стопанство е отрасъл, който се влияе и зависи много и от климатични и атмосферни условия. При неблагоприятна климатична стопанска година земеделският стопанин е обречен на ниски добиви с лошо качество, което води до слаба реализация на пазара и генериране на ниски доходи по дейността.

Налага се мнението, че една от характеристиките на малките земеделски стопанства при осъществяването на селскостопанската дейност е сезонността на земеделието. Сезонността на производството формира неравномерни постъпления на парични средства в земеделското стопанство от продажбата на произведената селскостопанска продукция. По този начин стопанина не може да разчита целогодишно да упражнява дейността си, и съответно да генерира малки, но постоянни доходи. Това не води до развитие на земеделското му стопанство и селското стопанство като цяло, а само затвърждава сезонният му характер и несигурни финансови постъпления.

„Хубавото е, че слабите страни могат да се преразгледат и поправят в периода 2016-2017 г. при наличието на една по-силна, мотивирана и ефективна администрация. (Valkanov, 2014)

Резултати

Препоръки за бъдещото развитие на малките земеделски стопанства

Благоприятна възможност за развитието на малките стопанства в България може да окаже проявата на инициатива от страна на държавата при организиране на ежегодни участия и изложение на селскостопански продукти, произведени от тях. По този начин може да се стимулира и осъществяването на директни продажби или формирането на къси хранителни вериги между производителя и потребителите.

Друга възможност може да бъде приложена чрез намаляване на ограничителните изисквания на моменти, административната тежест към тези стопанства, в предвид малките им обеми и ограниченото производство, което те извършват.

Оформя се мнението, че трябва да се увеличи информираността на тези фермери, както и да се организират обучения, семинари и кръгли маси по проблемите на малките и средни земеделски стопани от различните региони на действие и с конкретна практическа насоченост. За целта е нужно и осигуряване на квалифицирана експертна помощ от конкретните представители на държавата в областта на земеделието.

Въпреки нарасналото финансиране след реалното ни членство в ЕС, малките земеделски стопанства не са в състояние да се възползват в пълна степен от тази възможност, поради ниската доходност и липсата на оборотни финансови средства за осъществяване на дейността. Всичко това води до формиране на ниска степен на печалба и намаляване на тяхната рентабилност и конкурентоспособност на пазара.

Оформя се извода, че банковото финансиране играе основна роля за осигуряване на финансови средства за земеделието, но то има неравномерно и небалансирано разпределение на тези средства – както по отношение на фермерите, така и по отношение на секторите от селското стопанство.

Необходимо е финансовите институции да осигурят един баланс и равнопоставеност между секторите на разпределение на финансовите средства и между кандидатите за получаването им. Все още се забелязва тенденция за по-лесно усвояване на финансови средства от по-големите земеделски стопани с по-големи

площи земи и отглеждащи определени култури. Докато по-малките земеделски стопани са ограничени в желанието си за получаване на тези жизнено необходими им финансови средства. Това довежда до изкривяване на общата селскостопанска картина, неправилно и неравномерно разпределение на финансовия ресурс и едва ли ще доведе до положителни резултати за цялостното развитие на селското стопанство в България.

Налага се извода, че с цел осигуряването на по-лесен достъп до финансови оборотни средства, следва да се изгради конкретна микрокредитираща финансова схема за тези стопани, която да е съобразена изцяло с техните параметри, обеми на производство и характеристики на стопанствата.

Заклучение

Формира се тенденцията, че в действието на новия програмен период на ОСП 2014 – 2020 г. и отпусканите средства от националния бюджет, е нужно да се обърне конкретно внимание към поощряване и стимулиране действието на малките стопанства, чрез разработване и прилагане на конкретни схеми и мерки за подпомагането им. Повишаването на устойчивостта и конкурентоспособността на малките земеделски стопанства ще доведе до успешното и ефективно функциониране и на селското стопанство в България като цяло.

Необходимо е ясно да бъдат дефинирани и предизвикателствата, които стоят пред малките земеделски стопанства, и да се дефинират подходящи и ефективни начини за тяхното бъдещо развитие и функциониране.

Литература

IPI, Valkanov, N. "Razvitie na proizvoditelnostta v balgarskoto selsko stopanstvo i.eo priemane na stranata v ES", 2014 g.

Semeinite stopanstva v Bulgaria: sastoyanie, problem I perspektivi za razvitie. Doklad na tematiczna rabotna grupa 8 "Semeini stopanstva", nacionalna selska mreja, noemvri, 2014 g.

Lubenova, A. "Analiz na finansovoto sastoyanie na zemedelskite predpriatiya v Bulgaria", Nauchni trudove na Rusenski Univvrsitet-2012, tom. 51, seriya 5.1.

Valkanov, N. "Kakva shte e balgarskata OSP ot 2015 g natatuk?", 2014 g.

Интернет

www.fermer.bg, 02.10.2015 г.

Valentin Boshkilov
Educational counsel Finance
VUZF – Sofia
1, jk. Zapad
2700 Blagoevgrad
E-mail: Valiob@abv.bg